

**ДОКУМЕНТИ ПОЛЬСЬКИХ АРХІВІВ ДО ІСТОРІЇ
ЗАПОРОЗЬКОГО КОЗАЦТВА ПЕРШОЇ ЧВЕРТІ XVII ст.**

При всіх позитивних зрушеннях, які відбулися в царині української історіографії після відродження у 1991 р. державної незалежності України, ще й досі існує забагато невирішених проблем. Характерний приклад цього – розроблення історії українського козацтва. З'явилася маса різноманітних і різнопланових видань, котрі у переважній більшості мають науково-популярний характер. Особливо це стосується першої половини козацької доби. Є чимало охочих писати про Петра Конашевича (Сагайдачного) або Михайла Дорошенка, але незрівнянно менше тих, хто працює в архівах і буквально по крихтах збагачує джерельну базу досліджень про цих славних козацьких проводирів і про козацтво в цілому.

Внаслідок тривалих кверенд у польських архівосховищах нам вдалося знайти чимало важливих джерел до історії України козацької доби, але процес їхнього аналізу та введення до наукового обігу дуже непростий і потребує чималого часу. Накопичилося також багато різноманітних виписок, адже нерідко у великому за обсягом документі лише маленький фрагмент стосується козацтва. У зв'язку з цим ми вирішили звернутися до перевіреної методики, яка успішно застосовувалася в українській археографії ще з XIX – початку XX ст. (варто згадати хоча б археографічні публікації Стефана Томашівського), щоб увести до обігу цей матеріал шляхом публікації відповідних уривків чи регестів. Оскільки всі подані нижче документи дійшли до нашого часу в польських оригіналах чи перекладах, то ми подаємо їх звичайно в оригінальному написанні. Це дозволить як мінімум удвічі скоротити обсяг публікації, для спеціаліста ж польська мова не стане серйозним бар'єром для зрозуміння змісту документа.

Отже, нижче подаються 55 документів, переважно в уривках чи у вигляді регестів. Лише два з них (№ 7 – лист новогрудського каштеляна Самуеля Воловича і № 53 – лист Сигизмунда III) наведені повністю. Ці документи стосуються 1597–1624 рр. – надзвичайно важливого періоду в історії козацтва, коли воно, швидко зростаючи, відзначилось у війнах проти Османської імперії, особливо в Хотинській війні 1621 р., у війнах у Прибалтиці і Білорусі проти Московської держави і Швеції. Зрештою, в цей період воно стало авангардною силою у національно-визвольній війні українського народу проти колоніального гніту Речі Посполитої. Саме ці сюжети й висвітлюються в документах, що публікуються в даній добірці.

Усі подані нижче документи відклалися в польських архівосховищах, насамперед у Архіві Головному Актів Давніх у Варшаві (далі – АГАД), у таких фондах, як “Архів Радзивіллів”, “Архів Замойських”; а також у краківських архівосховищах, у відділах рукописів (далі – ВР) Бібліотеки Польської Академії наук (далі – БПАН), Бібліотеки Ягеллонського університету, Бібліотеки Чарторийських (далі – БЧ). У останньому випадку ми активно скористалися з добре відомих “тек” польсько-білоруського просвітителя Адама Нарушевича, з ініціативи якого наприкінці XVII ст. було створено майже 200 томів копій документів ранішої доби, насамперед XVI – початку XVII ст.

Серед авторів і адресатів документів зустрічаємо, природно, короля Речі Посполитої у 1587–1632 рр. Сигизмунда III Вазу, його сина, королевича Владислава (майбутній король Речі Посполитої у 1632–1648 рр. Владислав IV), турецьких султанів Ахмеда I (панував у 1603–1617 рр.), молдавського господаря Єремію Могилу (дядька св. Петра Могили, київського митрополита), великих і польних гетьманів коронних і литовських, таких як Ян Замойський, Станіслав Жолкевський (гетьман польний у 1588–1618 рр., гетьман великий у 1618–1620 рр.), Станіслав Конєцпольський (гетьман польний у 1618–1632 рр.), Карл Ходкевич, Криштоф II Радзивілл, а також київського воєводу Томаша Замойського (сина Яна Замойського), віленського воєводу Льва (Леона) Сапегу, дипломатів і агентів Речі Посполитої, серед яких – посол до Туреччини і Кримського ханства Отвиновський, Войцеха та Лукаша Казимира М’ясківських (вони з Анджеєм М’ясківським були визначними мемуаристами, які створили величезний комплекс листів і донесень, де ґрунтовно висвітлили військово-політичну ситуацію в Україні першої половини XVII ст.), вірменина Тороса Торосовича та ін. Є тут і документи, писані визначними військово-політичними діячами Османської імперії, як-от Скіндер-паша. Чимало документів (щоденників, листів тощо) є анонімними або принаймні ім’я автора в процесі неодноразових копіювань документів не збереглося. Але без особливого ризику помилитися можемо зазначити, що їхніми творцями були представники офіцерського корпусу Речі Посполитої, рядові шляхтичі, безпосередні учасники подій.

У перших документах даної публікації висвітлюються події часів австро-польсько-турецької війни кінця XVI–XVII ст. та пов’язані з ними події у придунайських державах. У той час там розгорнулася боротьба за впливи між Туреччиною і Польщею. Остання підтримувала господарів з династії Могили, у даному випадку в документах ідеться про Єремію Могилу, молдавського господаря у 1595 – травні 1600, 1601 – червні 1606 рр., та його брата Симеона Могилу, валаського господаря у 1600 – вересні 1602 рр., молдавського господаря від червня 1606 по жовтень 1607 рр. Туреччина в той час ставила на Михая I Хороброго, валаського господаря у 1593–1601 рр., який у 1600 р. на короткий час об’єднав під своєю владою всі придунайські держави (тобто і Молдавію, і Трансильванію). Запорозькі козаки брали участь у молдавських справах як на боці Могили та польських військ Яна

Замойського, тодішнього канцлера коронного, великого гетьмана коронного, так і на боці Михая. Особливий інтерес викликає лист Єремії Могили зі скаргою на жорстокі дії запорожців у Сороці, хоча навіть він визнає провину самих сороцьких міщан, які вступили у конфлікт з козаками. До цих документів хронологічно близьким є інвентар Коронного Скарбу Речі Посполитої. Хоча він був складений у 1611 р., однак чітко засвідчує, що в коронному скарбі як воєнні трофеї зберігалися булава і срібна труба Северина Наливайка, вождя національно-визвольного повстання в Україні 1594–1596 рр., причому ці речі були подаровані йому австрійським імператором Рудольфом II Габсбургом.

Наступна група документів стосується війни, яку провадила Річ Посполита проти Московської держави на початку XVII ст. і в якій активну участь брали запорожці. Свого часу на сторінках “Архівів України” ми друкували добірку козацьких листів, писаних з московського походу¹. У поданих нижче регестах йдеться насамперед про облогу Смоленська, взяття запорожцями Стародуба й Почепа, дії загонів Андрія Наливайка (чи не родича Северина Наливайка?), Матвія Ширяя, Михайла Хвастовця (Фастовця), про взаємодію запорожців з донцями, з повстанцями, які підтримували Лжедимитріїв, зокрема з Прокопієм Ляпуновим та Заруцьким. У листі новгородських (новгородських) жителів до князя Криштофа II Радзивілла, гетьмана польного литовського, подаються свідчення про обставини загибелі Хвастовця у 1617 р. До речі, згадуються й запорожці, які брали участь у воєнних діях проти Речі Посполитої на боці Московської держави (№ 29). У листі Самуеля Воловича (№ 7) згадується про свавілля козаків у Білорусі, зокрема поблизу маєтності князів Острозьких в Здителі (Здзіцелі) у Троцькому повіті. Однак тут немає чітких свідчень, що це були саме запорожці, а згадка про ротмістрів, яких у Війську Запорозькому ніколи не було, дає підставу вважати, що тут мова йде про інших (не запорозьких!) козаків, “козаків”, що склали частини легкої кінноти війська Речі Посполитої і мали таку назву, або ж про самозванні жовнірські з’єднання, а то й “лісовчиків”, які під приводом війни грабували Білорусь, та й не тільки її. Про це, до речі, свідчить ухвала “Панів-Рад” Великого князівства Литовського у Вільні 1.10.1614 р. (№ 15). Дуже важливо, що ці документи стосуються малознаного періоду, тобто 1606–1613 рр., документи про який відсутні навіть у ґрунтовній публікації матеріалів з російських архівів².

Не менш важливий сюжет, який висвітлюється в поданих нижче документах, це походи запорожців проти Туреччини та Кримського ханства і козацьке питання у переговорах між Варшавою та Стамбулом. Тут знову бачимо скарги турків на козацькі походи, вимоги приборкати козаків, навіть знищити їх. При цьому цитується типова для польської дипломатії характеристика козаків, як людей без роду й племені. Така версія активно пропагувалася Варшавою, щоб у разі дипломатичного конфлікту зі Стамбулом звернути провину на донців, на безродних людей, але аж ніяк не визнавати, що це були формально

піддані Речі Посполитої. Наводяться й важливі дані про деякі морські походи запорожців і донців, як от навесні (до 18 травня) 1618 р. Реляція Станіслава Жолкевського проливає світло на деякі обставини укладення мирного порозуміння із Військом Запорозьким у 1619 р. Найважливіші дані знаходяться в документах, які розповідають про перебіг Цоцорської битви 1620 р. та Хотинської війни 1621 р. Якщо говорити про Цоцорську битву, то ці документи дозволяють твердити про ширшу, ніж досі вважалося, участь запорожців і взагалі українців (війська українських магнатів і шляхти) у цій битві. Особливо цікавими є документи з історії Хотинської війни, що дозволяють краще уявити загарбницькі плани Османа II і організацію його походу під Хотин, активність запорожців на Чорному морі в цей період (через можливий удар козацького флоту на Стамбул турки навіть мусили перекривати Босфор ланцюгом). Анонімний польський щоденник повідомляє деякі важливі деталі, які стосуються Сагайдачного та його участі у Хотинській війні. Так, досі вважалося, що Сагайдачного було поранено отруєною стрілою, коли його загін потрапив у засідку. Щоденник же, який у цьому відношенні близький до свідчень мемуариста й учасника Хотинської війни Якуба Собеського³, говорить не про засідку, а, що більш вірогідно, тяжке непорозуміння (запорожці прийняли ворожий табір за свій), про поранення Сагайдачного кулею з “яничарки”, тобто рушниці, в руку (ясно, стрілою його було поранено в ногу пізніше), втрату ним коня, мужню оборону, втечу до лісу разом з Аннібалом і Млодецьким (явно польськими шляхтичами), звідки вони аж під Могилевом-Подільським зуміли вийти до своїх. Подаються нові деталі боїв під Хотином, зокрема про голод у козацькому війську, про нічні вилазки запорожців проти ворога. Про початковий період Хотинської кампанії оповідає також у своєму донесенні Торос Торосович. Подальші свідчення за 1623–1624 рр. проливають світло насамперед на нові конфлікти між Військом Запорозьким та Османською імперією, тяжке поранення Кантимир-мурзи, який своїми наскоками завдав Україні чимало лиха.

Нами згадано тільки деякі, найважливіші відомості з документів, які наводяться нижче. Сподіваємося, що нинішня публікація стане в пригоді дослідникам історії запорозького козацтва і сприятиме подальшому архівному пошуку джерел з даної проблематики.

Публікацію підготував о. Юрій МИЦИК

¹ Мицик Ю. Из джерел про участь запорожців у подіях “Смути” початку XVII ст. у Московській державі // Архіви України. – 2001. – № 1–2. – С. 21–31.

² Документи російських архівів з історії України. – Т. 1. Документи до історії запорозького козацтва 1613–1620 рр. – Львів, 1998.

³ Остання за хронологією публікація твору Якуба Собеського була здійснена С. Комарницьким (*Комарницький С.* Хотинська епопея. – Чернівці, 2000. – С. 104).

№ 1**1597 р., листопада 24. Ясси. – Лист молдавського господаря Єремії Могили до великого гетьмана коронного Речі Посполитої Яна Замойського**

Мова йде про господаря Михая Хороброго, а також про послання про нього, автором яких був Черкес-бей, білгородський санджак.

АГАД, Архів Замойських, № 682. Польськокомовний оригінал.

№ 2**1597 р., листопада 28. Сонч. – Лист до князя Криштофа Радзивілла**

“Новини” з Угорщини такі, що війська вели активний наступ на християнський табір. У цій битві у турків було до 40 тис., було чимало й наших християн, але не знаю, чому вони були неохочими до битви. Після розведення військ нашим християнам пофортунило, вони знищили чимало поганського війська, але далі від табору наші не насмілилися відійти”.

АГАД, Архів Радзивіллів, Відд. 5, № 9854, с. 26. Оригінал.

№ 3**1601 р., січня 5. Ясси. – Лист молдавського господаря Єремії Могили до великого гетьмана коронного Речі Посполитої Яна Замойського**

Мова йде про ординський наскок на Молдавію, який заподіяв чимало шкоди й Україні, багато людей забрали до неволі. За ними відрядив кілька панів зі свого двору і кількадесят інших людей, своїх п’ятигорців. Вони били татар, в’язнів забрали назад і відпустили на волю, вже понад 600 невільників визволили і відпустили.

АГАД, Архів Замойських, № 682. Польськокомовний оригінал.

№ 4**1601 р., січня 7. Ясси. – Лист молдавського господаря Єремії Могили до великого гетьмана коронного Речі Посполитої Яна Замойського**

Подаємо всі відомості, які маємо про події в Мулянській (Валаській. – Ю.М.) землі. Повідомили і про вчинення справедливості жителям Сорок.

“Co się w Soroce od kozaków zaporoskich stało, zaczym jesli te sprawedliwość z mieszczan sorockich mamy czynić, tedy nie wiemy z kogo, bo po kilkunastu set człowieka w Soroce kozacy teraz wysiekli i wybili, tak iż ledwie tam kto został, a nie tylko same soroczany wybito, ale żony i dzieci ich kozacy z sobą zabrali; wszakże ktokolwiek się znajdzie winnym, bądź z powiatu Sorockiego, abo też z tych ostatka mieszczan sorockich, których bardzo coś mało ostało, tedy obiecujemy w. m., naszemu mému panu, sprawedliwość słuszną i nieodwłoczną uczynić, gdyż poddane w.m. tak, jako i swe milujemy, i žal nam barzo(?) tych szkod, które się sługom i poddanym w. m. stały.”

АГАД, Архів Замойських, № 682. Польськокомовний оригінал.

№ 5

**1601 р., лютого 16. Ясси. – Лист молдавського господаря
Єремії Могили до великого гетьмана коронного
Речі Посполитої Яна Замойського**

Єремій Могила скаржитья на свавілля жовнірів.

АГАД, Архів Замойських, № 682. Польськомовний оригінал.

№ 6

**1601 р., травня 9. Ясси. – Лист молдавського господаря Єремії Могили
до великого гетьмана коронного Речі Посполитої Яна Замойського**

Мова йде про брата Єремії Могили, валаського господаря Могилу, прохання допомогти йому військом. Треба діяти швидше, “bo pod ten czas za odejściem tamtych kozaków nizowych ludzi służyłych niewiele ma i za trwogami, które między pospolstwem strona Michałowa często wczyna, obawiając niebezpieczeństwa...”

АГАД, Архів Замойських, № 682. Оригінал.

№ 7

**1606 р., червня 24. Венжовець. – Лист новогрудського каштеляна
Самуеля Воловича до великого гетьмана литовського
Карла Ходкевича**

“Jaśnie wielmożny mściwy panie hetmanie, mój mściwy panie szwagrze.

Uskarzam się w. m., memu mściwemu panu, na swawoleństwo kozactwa terazniejszego, którzy gromadami chodząc, wielkie krzywdy, uciski i łupiestwa ubogim poddanym czynią, najeżdżając na majątności szlacheckie, nie respectując na terazniejszy czas, bardzo głodny. Czemu zabiegając, aby majątności moje ubogie były cało ochronione, używałem dobrymi sposoby, czyniłem staranie, błagałem, iłem mógł, wedle przemożenia mego. Potym, będąc w majątności książąt ich mści Ostroskich, we Zdzieciele, nie podaleko majątności mej Więzowieckiej i tam jako się zachowali, pewenem, że pan starosta zdzięcilski nie zaniecha oznajmić w. mci. Przyjachali do mnie, do Więzowca, pierwej pan Sokolski, rotmistr, ze trzydziestą koni, a potym zaraz po nim pan Kopaszewski, drugo rotmistrz, ze dwudziestą kilką koni, o których nie wiedząc, że z sobą zlej woli byli, przyjąłem ich w dom swój u pokazałem taką chęć, jakom zwykł każdemu dobremu pokazować, lecz kozactwo pana Sokolskiego miasto podziękowania i uszanowania mnie, napadszy pierwej niewinne na czeladź moje, poraniwszy mi sług, ze dworu zjachali, a mało na tym mając, potym gwałtem wielkim włamawszy się w dwor, przeławawszy płot, z pułhaków okrutnie strzelać pocięli, a na ostatek ogurami palić, właśnie jako w ziemi nieprzyjacielskiej, tak poczynali i mnie samego udespectować chcieli małzonke moje, która teraz na czasiech, z którą Sam Pan Najwyższy wie, co się z nią dziać będzie, wielce przestraszyli i też dziatki małe. Mnie samego Pan Bóg uchował i odmienił zamysł ich. Napotym sami z sobą, rancor dawny mając, zwadzili się, rannych poczynili niemało i towarzysza jednego z rotы pana Kopaszewskiego surmaczyk pana Sokolskiego na śmierć postrzelił, którego owdzie u mnie odbieżeli; teraz zaś jako mnie słuchy dochodzą, odpowiedz i pofałkę czynią, przegrażając się na mnie i na majątności moje. Proszę tedy w. m., mego mściwego pana, abyś w. m. takowe swowoleństwo ich pohamował, lub to przez pisanie, lub też przez kazanie, abyśmy my, szlachta, takowego bezprawia i lekkości nie ponosili, a zwłaszcza od takich ludzi, którzy nie są w zaciągu, tylko skupiwszy się swowolnie, takowe najazdy i gwałty czynią, znieważając sobie zwierchność w. m., naszego mściwego pana. Pewenem, że w. m., mój mściwy pan, uzaliwszy się

krzywdy mej wielkiej, takowych swowolników pohamować i karać będziesz raczył, zabiegając złemu swowoleństwu ich, żebym ja bezpiecznie od przegrozek ich na majątności swej w pokoju zostawał. Zaty m oddają się jako najpilniej z służbami memi łasce w.m.

Z Więslowca d. 24 juny anno D. 1606.

W. m., mego mściwego pana, szwagier i powolny sługa Samuel Wołłowicz, kasztelan nowogródzki, ręką swą.”

БПАН, ВР, № 357. Оригінал, завіреним печаткою, яка погано збереглася. Адресат: “Jaśnie wielmożnemu panu, panu Janowi Karolowi Chodkiewiczowi, staroście żmódzkiemu, hetmanowi W.Ks.Litt., memu mściwemu panu i szwagrowi, oddać”.

№ 8

1610–1611 рр. – Уривки з “Різних реляцій” (по суті – щоденника) про московський похід військ Речі Посполитої, насамперед про облогу Смоленська

(26.10.1610) “Kozacy zaporoscy, którzy zpod Białej od tamtego wojska przyszli, posłali do k. j. m. z pośrodku siebie, poddaństwo swe i posłuszeństwo oddając k. j. m. i chcąc pod imie k. j. m. pod władzą hetmanów k.j.m. szczęście swe kończyć.”

(6.11.) “Posłów od kozaków zaporoskich z Białej do k. j. m. przyszli, poddaństwo oddają, o chorągiew prosząc, dając znać, że ich do confederatjej Dymitrowej uczynionej, p. Wielogłowski wiedzie, ale oni broni swej przeciwko k. j. m. podnosić nie myślą...”

(7.11.) “Posłowie drudzy z Wiaźmy od kozaków do k. j. m. chcą iść, których jest 3000 co najcelniejszych i doświadczonych.”

(10.11.) “Kozacy zaporoscy porozumiewszy się z ludzmi naszymi wnocy z siekierzami do bramy przypadli, chcąc ją wyciąć, ale gęsta strzelba z zamku nie dopuściła”. Потім козаки запалили одну браму.

(23.03.) Тисяча запорозьких козаків і піхота з рот короля його мості (1000) штурмом взяли Масальськ, пограбували й спалили, частина людей була порубана, частина згоріла.

(24.03.) “Dano znać, że kozacy zaporozcy, nad którymi Bohuszewicz starszym, byli ubiegli Starodub tym sposobem: gdy blisko miasto podoszli, starodubianie, nie mogąc się tak prętko sprawić, wyszli z parą chorągwi, w rzeczy się im podawać. Których niewdzięcznie przyjąwszy, posłali z nimi sto, wybrawszy swoich do odebrania przysięgi. Którzy, gdy na zamek weszli, zaczyniwszy za sobą kratę, wszystkich wysiekli kozaków. Co oni obaczywszy, rzucili się jedni do drabin, drudzy do ognia i tak zamek spaliwszy, ludzie wysiekli. Prochów 400 cetnarów wypaliło się, działa jednak sprowadzili, potem i posadę jedne miasta spalili i ludzie na głowę wybili.”

(20.04.) Послано львівського підстоля Домарацького до Білої з ініціативи короля до запорозьких козаків. Козаки, коли піддалася Біла, хотіли вчинити там тиранства, вимагали викупу від міщан на 15 млн. рублів. Було покарано керівників цих бунтів і погамовано їхню сваволю. Король наказав козакам іти під Можайськ. Цього дня було написано універсал до козаків, як тих, що взяли Стародуб, так і тих, що взяли Почеп.

(9.06.) На світанку кількох запорозьких козаків, які виїхали з замку, було схоплено (неприятелем).

(16.06.) Московити вчинили вилазку заради трави і напали на козаків, але ті їх швидко загнали назад до замку.

(22.06.) Від запорозьких козаків, котрих веде з України Єронім Харлинський, прибули посланці до короля його милості. Вони дали знати, що на допомогу королеві йде 3000 козаків, а йде 1000 козацької піхоти.

(23.06.) Козаки брали участь у черговому штурмі.

(5.07.1611) “Pan Charliński ze 2000 koni kozaków z Ukrainy do obozu przyszedł i k.j.m. praezentował”.

Бібліотека Ягеллонського університету, ВР, № 112/ III, арк. 161–196. Копія.

№ 9

1611 р., лютого 9. Табір військ Речі Посполитої під Смоленськом. – Уривок з листа невідомого до невідомого

“U nas teraz to nowego. Prokopij Łepunow, który był wojewodą od Dimitra w Rezanie, do posłuszeństwa już jego k.mci przystąpiwszy, wiarę zламаł, uniwersałę po Moskwie, ludzi do siebie zwołując, rozpisuje, do którego się też Zarucki, zdrajca, także przywiazawszy, z niemałą gromadą wojska ku Tulie idą, aby stamtąd ludzie k.j. mci i im przychylnie moskiewskiego narodu wyprzeć, usiłe nawałoną państwa tego na nogę postawić, jednakże ich Pan Bóg nie poszczęści, bo pan starosta chmielnicki z panem starostą uświackim ruszyli się z pułkami swemi przeciwko nim, do których się też pułki Nałewajka i Seraja kozaków do 3000 przebranych przyłączyło. Lepiej tak podobno, że Pan Bóg tę kupę zmienników sprowadził, a za ich też mocną swą ręką zawsze trzymając, raczy pana naszego i rzeczy jego piastować, wraz wszystkich znieście. W tych przeszłych dniach wolułow(?) moskwicin wierny jego k. mśc z kilkiem tysięcy kozaków naszych miasto Wielki Łuki czatą ubiegł, gdzie wielka część ludu nad 24000 wysiekszy, do posłuszeństwa ostatek jego k.mci przywiodł. Pontus Wichry (?)

Datt pod Smoleńskiem 9 february 1611”.

БЧ, ВР, № 361, с. 19. Копія кінця XVIII ст. Записи кінця XVIII ст. на початку документа: “1611 d. 9 februarii”, а також в кінці документа: “Nowiny z Moskwy poslednie”.

№ 10

1611 р., квітня 11. Табір військ Речі Посполитої під Смоленськом. – Уривок з листа невідомого до невідомого

“J.m.p. hetman, wojewoda kijowski, w ten tydzień ma też wyjechać, a podobno Dnieprem się puścić do Rusi dla jakiego zamysłów Bathorego i już k.jego m. do zaporozan pisze, aby się tam wszystcy obrócili, gdzie jego mśc p. hetman ukaże”.

БЧ, ВР, № 361, с. 27. Копія кінця XVIII ст.

№ 11

1611 р., червня 18. Табір військ Речі Посполитої під Смоленськом. – Уривок з листа невідомого до невідомого

Розповідь про капітуляцію Смоленська перед військами Речі Посполитої 13 червня. Згадується про козаків, що стоять під Смоленськом.

БЧ, ВР, №361, с. 49–52. Копія кінця XVIII ст.

№ 12

1611 р., вересня 22. – “Відомості з Московії”

“22 числа повернулися наші шпигуни з Вязьми”. Згадується в їхніх повідомленнях про Михаїла Романова. “Передалися і два козаки з Вязьми, Івашко

і Лук'ян з війська Заруцького і вони розповіли..." "Козак Андрушко, котрий ходив у роз'їзд від Вязьми під Дорогобуж", потрапив у полон, чимало розповів про події під Калугою, тощо.

БЧ, ВР, № 361, с. 49–52. Копія кінця XVIII ст.

№ 13

1611 р., жовтня 1. Варшава або Краків. – З переліку речей (інвентаря) Коронного Скарбу Речі Посполитої

"1.X.1611 р.

Булава і срібна труба Наливайка, послана йому від імператора Рудольфа".

БЧ, ВР, № 152, с. 560. Копія кінця XVIII ст. з копії 1659 р.

№ 14

1613 р., грудня 24. Варшава. – Універсал Сигизмунда III до "обивателів вількомирських"

Мова йде про жолд для польського війська і для Війська Запорозького.

Попереджає про козацьку сваволю. "Згідно з нашими або гетьмана нашого листами і нашим наказом козаки мають стати там, де їм від нашого гетьмана буде призначено." Мова йде також про маєтності, награбовані у татар.

АГАД, Архів Радзивіллів, Відд. 2, № 595. Копія.

№ 15

1614 р., червня 12. – Лист київського воєводи Томаша Замойського до Сигизмунда III

Мова йде про татарський наскок на Буки. Шагін-Гірей пустив чутку, що йде в похід, а сам став тут, у полях. Під Тилігулом хан розбив Шагін-Гірея, котрий, поранений, втік за Дунай, в Добруджу. Хан іде до Тягині.

БЧ, ВР, № 361, с. 185–188. Копія кінця XVIII ст.

№ 16

1614 р., жовтня 1. Вільно. – Ухвала Панів-Рад щодо ліквідації свавільних "куп"

"Повідомляємо, що надходили скарги про те, що свавільні люди, згідно з укладеною ними "конфедерацією" після взяття грошей від нас, що нас дуже обтяжило, мали роз'їхатися. Але деякі з них, засмаковавши собі сваволю, підняли прапор і без королівських листів спустошують землю, чинять різні кривди та збитки. Просимо, щоб гетьман Ходкевич набрав військо, розгромив сваволю, боронив кордони від ворожих нападів з боку Смоленська."

АГАД, Архів Радзивіллів, Відд. 2, № 613. Оригінал, засвідчений десятками печаток та підписів.

№ 17

1614 р. – Лист турецького султана Ахмеда I до короля Сигизмунда III

"Козаки з Дніпра виходять чайками на море і нападають на Туреччину. Але ж раніше наш намісник говорив з вашим послом про необхідність знищення

(вами) козаків.” “To jest jedno łotrowstwo, który polak, który moskwicin, który wołoszyn, który mułtanin, z różnych narodów zebrawszy się, czas potem upatrzywszy, broić zwykli”. Треба постаратись їх знищити.

БЧ, ВР, № 108, с. 1177–1180. Копія кінця XVIII ст.

№ 18

1614 р. – Лист турецького султана Ахмеда I до короля Сигизмунда III

Султан пише, що на його (султана) скарги “zawszechmy ten respons mieli, że kozacy ludzie z różnych narodów złożeni zbójców i łotrów gromadą, starać się będą, jeśli się napotym ukażą o ich zniesienie, z których listów znać, że kiedybyś wasza królewska mość chciał, na możności by nie schodziło”.

БЧ, ВР, № 108, с. 1107–1114. Копія кінця XVIII ст.

№ 19

1615 р., лютого 1. – Лист дипломата Речі Посполитої в Туреччині Отвиновського до невідомого

Під час переговорів Каракаш-паша й інші кілька разів говорили, що вони цих козацьких кривд в жодному разі не хочуть терпіти й неодмінно будуть шукати їх у Польщі. Візир за Скиндер-пашою твердив, що султан не буде їх терпіти, від чого загроза Черкасам, Каневу та іншим містам на кордоні. Скиндер-паша сьогодні чи завтра їде до Очакова.

БЧ, ВР, № 109, с. 21–22. Копія кінця XVIII ст.

№ 20

1615 р., травня 31. Варшава. – Лист короля Сигизмунда III до литовського гетьмана Карла Ходкевича

“Ми зрозуміли з вашого листа, що Смоленський замок має достатньо провіанту. Цих ватажків, котрих купи (загони. – Ю. М.) ваша мосьть, пославши з (загону) Карвацького Гінбула, розгромивши, полонив, а саме Свідерського, Чижа з їхніми товаришами, то накажи їх ваша мосьть негайно скарати.

Московських бояр, котрі вийшли зі столиці (Москви. – Ю. М.) і котрих ваша мосьть прислав до нас, ми ласкаво прийняли, дали їм через їхню бідність (гроші) із свого скарбу.”

Бібліотека Варшавського університету, ВР, № 59, Арк. 4–5. Оригінал, засвідчений коронною печаткою.

№ 21

1616 р., березня 13. – Інструкція шляхти Слоніського повіту

Мова йде і про те, що шляхта цього повіту розгромила свавільних козаків.

БЧ, ВР, № 109, с. 617. Копія кінця XVIII ст.

№ 22**1616 р., липня 1. –
Лист турецького султана Ахмеда I
до короля Сигизмунда III**

Скарга на новий козацький напад. Козаки чинять шкоду, часом нападають і на Молдавську землю. Послано з листом-відповіддю до короля Сигизмунда III Мехмед-чауша.

БЧ, ВР, № 109, с. 717. Копія кінця XVIII ст.

№ 23**1616 р., вересня 12. –
Угода між королем Сигизмундом III
і господарем Молдавії**

“Uskromiliśmy kozaka w domu, swawolą chamowali najazdy ich do Turek, teraz na nie przez szpary patrzymy.” Мова йде про спосіб дотримання миру з Туреччиною: треба не допустити, щоб козаки чинили шкоду туркам. Турок має усвідомлювати небезпеку війни, коли шукає різних приводів до неї, “і до tego, że mu kozacy Czarne morze odjęli, bez którego się on obejść nie może...”

БЧ, ВР, № 109, с. 809–813. Копія кінця XVIII ст.

№ 24**1616 р., жовтня 18. – Під Дорогобужем (?). –
З конфесат “язиків” із Дорогобужа**

“Язики” чимало розповіли про дії донських козаків, котрих князь Микита Борятинський посилав проти шведів. “Ale przed niedziel sześciami razem kozaków zaporoskich i innych zdrajców naszych, co się do Moskwy przedawali, i Niemców coś, wszystkiego pięćset koni do szwedów odjachał(o). Miedziecki jednak i po dziś dzień stoi niedaleko Tychwina manastyra”.

БЧ, ВР, № 109, с. 849–853. Копія кінця XVIII ст.

№ 25**1617 р., березня 15. Копись. –
Лист шляхтича Глебовича
до литовського гетьмана Карла Ходкевича**

Автор повідомляє, що цього дня отримав листа зі Смоленська і далі наводить його копію. У ньому, зокрема, говориться: “Ostrożka dyak na imie Iwan Michajłow, który przed tym samego Buturlina uczył, a teraz przy nim obiecznie w Ostrożku mieszkał i w cerkwi przy obiedni śpiewał, powiada, że iż dla tego uciekł z Ostrożka, iż wiedział, że się nie mają tam czego spodziewać, do tego głód wielki; bywając między smolany bojary, którzy w Ostrożku mieszkają, słyszał że między sobą mówią, iż myślą do króla posłać, prosząc o miłosierdzie, żeby ich przy derewniach i majątnościach ostawił...” Вони хочуть служити королю.

БПАН, ВР, № 357, с. 166–168. Оригінал.

№ 26**1617 р., березня 23. Смоленськ. – Лист Максима Вовка,
королівського ротмістра у Смоленську, до князя
Криштофа Радзивілла**

Нагадує про свої бойові заслуги і працю, котру сам на Смоленському замку несе, про значні видатки. Просить про фінансову підтримку.

АГАД, Архів Радзивіллів, Відд. 5, № 17876. Оригінал.

№ 27**1617 р., травня 20. Варшава (?). –
Універсал короля Сигизмунда III**

Мова йде про “козацьку сваволю” і про готовність Речі Посполитої до військового походу.

БЧ, ВР, 110, с. 95–96. Копія кінця XVIII ст.

№ 28**1617 р., червня 22. Луцьк. –
Лист королевича Владислава (?)
до литовського гетьмана Карла Ходкевича**

“Отримали листа, в якому говориться, що Скіндер-паша йде до Кам’яця-Подільського з турецьким і татарським військом. Є відомості з Константинополя, що перс туркові дуже дошкуляє. Війська від українних панів готуються, вони не хотіли йти до пана гетьмана, якщо мене там не буде.”

БПАН, ВР, № 359, арк. 42. Оригінал.

№ 29**1617 р., червня 29 (19). Новогрудок. –
Лист новгородських жителів
до князя Криштофа Радзивілла**

Скарги на тяжке становище, прохання про допомогу. “Чимало хоругов й. к. м. проходило, ми приймали і відправляли їх з великою шанобою”, хоча “odrywacz od gęby swej, ciężko nabytego chleba”. Нещодавно, 4 червня, невдовзі після від’їзду “від нас жовнірів-лісовчиків і смоленських, котрі незносні стацію взяли від нас, не було в нас старшого на уряді, тобто пана вїйта і намісників.” Тоді несподівано вдерся до міста із 150-ма кінних пан Єленський (?).

(Потім) “niejaki Chwastowiec, który, nie ukazując listów jego kr. mści, ani jego (...)” cztery dni zmieszkawszy, okrutnie ubogie miasto ściemierzył, biorąc nie (...)” dostatecznie miód, wino malmazia, ałe wyciągając i gwałtem biorąc”.

“Наші люди взбунтувалися, “rozgromili je, a znać tego Chwastowca samego i niektórych przy nim pozabijali. Teraz za tym jako nas słuchi dochodzące rozproszeni niektórzy z tego kozactwa zgromadzeni rychło swoim albo posiłkiem od połku Lisowskiego przegrążając się na ostatnią zgubę i wywrócenie tego ubogiego miasta”. “Просимо про пораду й порятунок, про допомогу.”

АГАД, Архів Радзивіллів, Відд. 5, № 10565. Оригінал.

* Незначні фрагменти тексту не прочитуються.

№ 30**1617 р., вересень. Табір військ Речі Посполитої
над Дніпром. – Проект угоди польного гетьмана коронного
Речі Посполитої Станіслава Жолкевського
із Скиндер-пашею**

Мова йде про приборкання козацтва. У першій статті угоди пропонується заборонити походи на Чорне море “козацького лотровства”.

БЧ, ВР, № 110, с. 727–730. Копія кінця XVIII ст.

№ 31**1617 р. – З відповіді литовського канцлера
Левандовського на запит, поданий у петиціях
гетьмана польного литовського
Криштофа Радзивілла**

“To kozactwo, które na granicach moskiewskich, już do tego czasu tam jest. List do smołęńskiego żołnierza, aby przy panie hetmanie trwali, nie zjeżdżając do Smoleńska”

БЧ, ВР, № 110, с. 303. Копія кінця XVIII ст.

№ 32**1617 р. – Лист-відповідь Скиндер-паші гетьману польному коронному
Речі Посполитої Станіславу Жолкевському**

Паша скаржиться на козаків, вимагає вжити заходів для того, щоб це “лотровство” не могло повернутися до Польщі.

БЧ, ВР, № 110, с. 225–227. Копія кінця XVIII ст.

№ 33**1618 р., червня 26. – Лист дипломата Речі Посполитої
Отвиновського до невідомого**

Мова йде про переговори зі Скиндер-пашею відносно козаків.

“Kozaków wszystkich posłaliśmy do Moskwy i włość (?) im postąpili, a to kozaków, którzy się wykradli na morze, tych trudno na morzu łapać, atoli drogę zastąpiliśmy, że nie mogą wnieść, wy też bijcie ich”.

Мултянського (валаського. – Ю. М.) господаря скинули, “кажуть, що Щербан (Serban) (це вчинив)”.

БЧ, ВР, № 110, с. 643. Копія XVIII ст.

№ 34**1618, червня 28. Жовква. – Лист гетьмана польного
коронного Станіслава Конєцпольського
до короля Сигизмунда III**

“18 травня була таємна рада щодо вчинення незмірної шкоди донських козаків, які виходили (на море) і незмірну шкоду вчинили на Чорному морі”.

БЧ, ВР, № 361, с. 217–218. Копія кінця XVIII ст.

№ 35**1618 р., вересня 27. Варшава. – Лист короля Сигизмунда III до литовського гетьмана Карла Ходкевича**

Мова йде про татарські наскоки на Україну, котрі так потривожили не тільки жителів руських, але й Малої Польщі, що ті покинули свої будинки й маєтності. Галга-солтан задумав новий похід. “З іншого боку, турки, як свідчать відомості з Константинополя, після закінчення війни з Персією хочуть іти на нас. Ми хочемо, щоб “московський народ” присягнув на вірність нашому сину, королеви (Владиславу).”

БПАН, ВР, № 359, с. 130. Оригінал.

№ 36**1618 р., жовтень (?). – Із польсько-кримської угоди, яку привіз з Криму, очевидно, Отвіновський**

Стаття 5: “Kozaków w dokończenie nie kładzie i nie obowiązuje króla jego mości od nich za pokój”.

БЧ, ВР, № 110, с. 835–836. Копія кінця XVIII ст.

№ 37**1619 р., не раніше жовтня. – З реляції великого гетьмана коронного Станіслава Жолкєвського королеві Сигизмунду III на сеймі Речі Посполитої**

Мова йде про дії Скіндер-паші.

“In october szedłem przeciwko kozakom z wojskiem różnie pułkami, z których jeden pan podstoli koronny (Ян Кросновський. – Ю. М.) prowadził, drugi – pan starosta kamieniecki, trzeci – pan starosta winnicki, ostatni – pan Kazanowski. Posłałem do nich, bom chciałem, żeby osobno byli, ale oni przecie szli, nie mogli ich zahamować starsi ich i nie śmieli, aż kiedym się przymknął, choć przegroźki były od nich, jednak szedłem ja do nich. Przybył mi do wojska j. m. p. wojewoda ruski z pocztem niemałym, służy kscia j. m. c. Zbarazkiego, krajczego koronnego, więc i owi obywatele województwa Kijowskiego, którzy pod ten czas okazowanie mieli. Posłyszawszy o takiej potędze wojska j. k. m. c. kozacy, a zwłaszcza starsi, opowiedzieli się, że się nie chcą z hetmanem koronnym potykać, zaczym i drugim serce upadło, posłali na traktaty, których kopią posłałem w.k.m. c. teraz oryginał sam oddawam.”

БЧ, ВР, № 110, с. 469. Копія кінця XVIII ст.

№ 38**1620 р., вересня 24. На Цоцорських полях. – Лист Станіслава Жолкєвського, гетьмана великого коронного і канцлера коронного, до короля Сигизмунда III**

“Повідомляємо, що прибув Скіндер-паша. Чекаємо на його підхід щогодини. Вже з тиждень як прибув калга-султан. Він став під нашим табором із Скіндер-пашею. У п’ятницю ми мали успішну битву ввечері, темрява перервала бій. У суботу ми вийшли в поле, йшла битва 6 годин, від полудня до самої ночі, потім ми пішли до свого табору, але на другий день, тобто в неділю, чимало наших людей втекло, що змішало наші справи. Не думаю, щоб їх багато мало втекти, бо мусили пливти вночі через ріку, багато їх потопилося, а багато (погинуло) від

ворога, котрий їм там, за рікою, заступив шлях. Через них вибухнула тривога, мало не все військо стало тікати. Тут Скіндер-паша і калга-султан мають понад 60 тис. війська, видно, підуть на володіння Речі Посполитої.

P.S. Ми не можемо тікати й тому, що маємо багато поранених. Поранено вінницького старосту, Денгофа, Малинського, а з ротмістрів – мій син і племінник.”

АГАД, Архів Радзивілів, Відд. 2, № 732.

№ 39

1620 р., вересня 29. Кам'янець-Подільський. – Лист Войцеха М'ясківського до Томаша Замойського

Мова йде про Скіндер-пашу і хана. “Наші не взяли “язика”, тільки принесли голову турка, урядника з Тягині, його пізнав господар (молдавський ?). Він давав своїм молдаванам і сербам по 100 червоних золотих за в'язня, але не змогли дістати “язика”. Йдеться і про підхід 18 числа ворожих військ, про битву на Цецорських полях, зокрема відзначається, що яничари з турками сильно вдарили на праве крило (наших) гусар, і ті не змогли стримати тиску, відступили до окопів. Про це “kozacy nic nie wiedząc i z piechotą dfo samej nocy trzymali na sobie nieprzyjaciela z wielką szkodą swą, bo je i od dwóch tysięcy mało co zostało. Rozwieła noc ostatek i naszy do końca z przegraną, wrócili się do okopu”. Мова йде про польських шляхтичів, зокрема про Фаренсбаха та про Стефана (прізвище не можна прочитати через дефект рукопису, ясно тільки, що воно закінчується на “-ський”. – Ю. М.). Останній “był w tysiącu ukraińców dobrych przyszedł, powiadają, że w Prucie utonął, drudzy – że tylko ranny uchroni”.

Розбійник Бернавський стоїть у Буковині з чималим військом.

АГАД, Архів Замойських, № 732. Оригінал.

№ 40

1621 р., квітня 17–21. Стамбул. – “Реляція з Константинополя”

17 квітня... При мені відправляли посольство митрополита і греків до Москви. Вони несли (в дар) шаблю й булаву, просячи приєднатися до цієї війни (на турецькому боці).

БПАН, ВР, № 2253, арк. 239 зв.–240 зв. Копія.

№ 41

1621 р., квітень. Стамбул. – Анонімний лист-“пересторога” до уряду Речі Посполитої

“Przestroga z Konstantinopela.

Krótko oznajmuję, co się tam dzieje i czego się w tamtych krajach ma się spodziewać. Sułtan Osman sam na tę wojnę zaraz, na początku maja, wychodzi z Adrianopola do nas. Wielka tam gotowość ziemią i morzem. Halił pasza ze wszystką armatą na Czarne morze wychodzi, zabiegając incursiom kozackim. Dla miłosierdzia Bożego nie wiercie gospodarzowi wołoskiemu, który upewnia pokojem, gdyż takie ma rozkazanie od Porty i to czynić musi. Na tym są, aby Kamieniec miasto wzięli, gdyż sobie cesarz obiecaje królestwo wszystko łatwie posieść, kiedy to miasto w rękę będzie miał. A moje zdanie, byście sobie i ciężko mieli uczynić, wojska swoje jako najprędziej stawcie, a prędko, gdyż król perski Kardy wziął, gdzie czterej książąt residowało, a to się działo ziemią i tak te państwa szeroko zasięgały

granicami swemi, z jednej strony Babilony, a z drugiej strony Diarbalium. Hołdowali turkowi, zacyz dowiedziawszy się turek, rozkazał baszy z Damaszkuz na prace iść tamtym рієзєtom (?), jakoby mogli te swoje ksiєstwa recuperowac. Niechaj wam Pan Bóg pomocnym będzie, abyście mogli nad tym nieprzyjacielem zwycięstwo mieć, прєдka by o przyjaźń wasze starali. Pan Bóg też Sam tak pokarał, iż począwszy od Constantinopela o same Jasy, bydła zdychają, nawet i konie, wielki tam głód. Ałe by tego niekiedy by to Pan Bóg zdarzył, aby wojsko wasze dobrze opatrzone tureckie wojsko uprzedziło do Wołoch, co Panie Boże daj.”

БПАН, ВР, № 2253, арк. 244–244 зв. Копія.

№ 42

1621 р., квітня 23. – Із зашифрованого листа невідомого автора (очевидно, польського агента) до гетьмана польного коронного Станіслава Конєцпольського

“List o tureckich rzeczach z liter przełożony.”

Мова йде про подію в Стамбулі, після чого відзначається:

“...Łańcuchem mają zamknąć Czarne morze, robią go teraz od jednego zamku do drugiego, boją się barzo kozaków, żeby nie wpadli do miasta”.

Турки послали до хана каптан, булаву, шаблю, 1000 червоних золотих.

БПАН, ВР, № 2253, арк. 236. Копія.

№ 43

1621 р., квітня 9–25. – Донесення агента, посланого гетьманом польним коронним Станіславом Конєцпольським до Молдавії

Мова йде про підготовку Туреччини до війни, про ситуацію в Яссах.

БПАН, ВР, № 2253, арк. 238. Копія.

№ 44

1621 р., травня 14. Львів. – Лист великого гетьмана литовського, віленського воєводи Карла Ходкевича до короля Сигизмунда III

“...Patrze i na kozaki, aby się pod nie dla diffidentiej, którą mają, o nas nie podmykać... Z kozaki traktować na inkursią morską mym zdaniem, już próżno, bo próżno, i ten Halił basza już pono do tych czasów na nim jest, zacyz impresia ta nie mogła by swego końca wziąć, już ich pod (...)” * na te dwa razy zachować”.

БПАН, ВР, № 2253, арк. 244 зв.–245. Копія.

* Незначні фрагменти тексту не прочитуються.

№ 45

1621 р., серпня (?) 15. Табір військ Речі Посполитої (?). – Уривок з анонімного листа

“Kozacy zaporoscy z taboru swego puścili czaty pietnaście tysięcy. Tegoż dnia turcy i tatarzy uderzyli na tabor kozacki, gdzie bitwę mieli z sobą, nic nie uczyniwszy kozakom, odstąpili od taboru i rzuczyli się na tych, co w zagony poszli ku Soczawie”.

Бібліотека Ягеллонського університету, ВР, № 112/III, арк. 270. Копія.

№ 46

1621 р., серпня 3 – жовтня 15.
Табір військ Речі Посполитої під Хотиним. –
Із “Щоденника турецької війни”

“(29.VIII)... O Sahajdacznym taka też wiadomość do jego m. p. hetmana przysła: puściwszy się z obozu ku Sciepanowicom, aby z swoim Wojskiem Zaporoskim zszedł, natrafił na szeroki szlak, zdaleka obaczył dymy i ognie, rozumiał, że na swój tabor natrafił, bliżej potym nadjedzie aż na sam obóz turecki, pojrzzy(?) po gęstych namiotach, obaczy, że nie żart, nazad się cofnie; w tym go postrzegła straż turecka, za nim poskoczyła. Placy jej dotrzymał, stawili się z turki mocno. Skoro straż do obozu dała znać o ludziach, wysunęło się, co żywo. Sahajdaczny, nierówno widząc, gdyż mu silnej bydz poczeli, począł z Annibałem i Młodeckim do chrostu uchodzić, tam konia zbywszy, pieszo się mężnie bronił i, w rękę z janczarki postrzelony, lasami uchodzić począł i prosto się na Fareszów ku Dniestrowi puścił. Zastawszy wojsko swe nad Mochiłowem, referował poselstwo do królewicza jego mci i do ich mców panów hetmanów. Tamże zaraz młodocy Brodawkę zrzucili, a jego hetmanem obrali...”

(5.X.) “...Dostali kozacy opryszka jednego, z Rzepnicze rusina, którzy przenäjęty od cesarza tureckiego za dwadzieścia czerwonych złotych, obietnicami wiernimi humoroczony, miał być zapalić obóz nasz; na mękach powołał kilku poddanych pana Humniskiego, a sam, jako zasłużył, nazajutrz garło dał od rąk katowskich...”

(7.IX.) “Rano poczeli się turcy podmykać pod kozacy, a Łermont też oszańcował się szańcem, który przymknął z jednej strone do pana Dio(ngo)ffa, a z drugę strone do taboru kozackiego...”

(9.IX.) Козаки відбивають турецький напад.

(11.IX.) Турки стріляють з гармат по козацькому табору, але без особливої шкоди. Однак вони вбили “полковника Яцька”, 10 козаків і чимало коней. У ніч із суботи на неділю запорожці з німецькою та польською піхотою вдарили на турецькому таборі, завдали туркам значної шкоди.

(12.IX.) Вночі запорожці напали на турецький загін.

(14.IX.) “...Із kozacy zaporoscy przeszła sprawę Brodawki, hetmana swego przeszłego, którego Szahajdaczny za okrykiem Wojska wszystkiego dał ścięć, (w) kilka dni, jako do nas przeszedł, w koniach wielką szkodę mieli i ostatniego się zniszczenia obawiali przez różne do Wojska przyście, nic sobie sian nie przygotowawszy, barzo na nędze swoją szarkali, wołoczyli się po obozie naszym od namiotu do namiotu, siana żebrząc. Rzuciliśmy im wiązankami, kto co mógł, i swoim koniom obroku ujmując, sucharami też, bo omałe chleba mieli, odżywając ich...”

(15.IX.) Турки били з гармат по козаках.

(У ніч на 19.IX.) “...Zaporoskich ośm tysięcy, upatrzywszy ciemną barzo noc, cicho z kosami, a z rohatynami wpadli do obozu niżnego tureckiego, co był nad samym Dniestrzem, zdobyli śpiący wszystkich, nakłoli ich po namiotach pozostałe po Karak-baszy namioty rozszarpali, w jegoż własnym namiocie registra i computy wojskowe wzięli. Lańcuch, którego więc znaczni baszowe dla znaku używają i on też, gdy był żyw, zażywał, porwali, także pułku jego chorągiew wielką czerwoną ze złota, z kopiejem pięknie robioną, odjeli, koni do dwoch set, welbłądow do trzydziestu, powyganiali do taboru swego i tak z tą korzyścią bez szkody z wielką przedkością i cichością wrócili się do swoich.”

(У ніч на 24, п’ятницю) 2000 запорожців з піхотинцями pana Бобовського і великим числом “нашої лужної челяді” вдарили на турецькі намети і на міст, зробили вдалий наскок.

БЧ, ВР, № IV.1651, с. 153–186.

№ 47

**1621 р., серпня 31. – Табір військ
Речі Посполитої під Хотинном. –
З листа Тороса Торосовича**

“ Nowiny z obozu przez p. Torosa Torosowicza.

Naprzód to, że kozacy przysli i położyli się pod Stepanowcami u Curki Doliny, stamtąd wyprawili na troje czaty pod Soczawę, pod Ludzie i ku Jasom. Tym czasem nastąpił chan sam i ze trzydzieścia tasięcy segwanom, dostawając onych, którzy byli zostali w taborze. Tym czasem czata, która była pod Ludzie i ku Jasom, wróciła się bez swej szkody. A ta czata, która się wracała od Soczawy, dziesięć tysięcy, trafiła na tatarzy, dosyć mężnie broniąc się, jedni się do swego obozu przedarli, drudzy ku obozowi naszemu się puścili, których dwa tysiąca niedałego naszego obozu stanęło. Od tych że kilkasziesiąt przybiegło do j.m.p.hetmana do obozu naszego, powiedając, że kozaków w taborze tatarowie dostawają. A to się działo 27 dnia augusta. 28 augusta przybieżał pacholik z pułku j. m. p. bełskiego, powiadając, iż się kozacy przedarli przez wojsko tatarskie i stanęli u Komorowa w Wołoszech, cztery miłe od obozu. Od tych kozaków 30 augusti przyszło do j. m. p.hetmana prosząc, aby jaką wielką znaczną czatę posłał przeciwko nim na odsiecz, obawiając się tego, aby tatarowie ich w ciągnięniu nie rozerwali. J. m. p. hetman wyprawił tak wojska litewskiego, jako i polskiego, dwanaście tysięcy, nad któremi j.m.p. Potocki, j.m.p. belzki, j.m.p.Ferencbach i inszych wiele poszło. Primo septembris spodziewać się kozaków od wieczora abo drugiego dnia rano...”

БПАН, ВР, № 2253, арк. 254 зв. Копія.

№ 48

**1621 р. – Лист невідомого до князя
Криштофа Радзивілла (?)**

“Містечко Жванець, (власність) небіжчика пана Олександра Калиновського, кам’янецького старости, пограбували й розгромили під час хотинської війни з турками”.

АГАД, Архів Радзивіллів, Відд. 2, Кн. 6, с. 118–121. Копію даного листа вміщено у збірнику копій документів за 1501–1660 рр. з архіву короля Станіслава-Августа Понятовського.

№ 49

**1623 р., травня 27. Мінськ. – Лист мінських бурмистрів
і райців до князя Криштофа Радзивілла**

Мінські міщани “бѣдацъ wielce ścisnени i zubożени nie tylko przez różne przy-padki i ustawiczne jazdy i stanowiska ich mśc panów żołnierzów, jako i przeszłym roku w tym że ubogim mieście stanowiska swe mieli jego m.pan Porebski i pan Szmeleng z chorągwiami swymi, do tego p.p. lisowczycy i innych do kilku p.p. rotmistrzow.przejazdami, statiej brali i wielkie krzywdy i uciski mieszczanie kr. jego mści odnosili. A iż i teraz już mało nie czwierć roku stanowisko mają ich mśc panowie towarzystwo chorągwi w.ks.mści...” Ми їх прийняли зичливо, але й тепер деякі панове пахолки “krzywdy i wiążenia wielkie miasto odnosi”. Просимо справедливості.

АГАД, Архів Радзивіллів, Відд. 5, № 9723. Оригінал.

№ 50**1623 р., листопада 10. – Лист краківського каштеляна до короля Сигизмунда III**

Мова йде про новини “з України”, які надійшли із Сокаля, що 22 жовтня татари напали з Чорного шляху на Україну. Йдеться також про свавілля лісовчиків у Сокалі та Грубешові.

БЧ, ВР, № 115, с. 345–348. Копія кінця XVIII ст.

№ 51**1623 р., листопада 27. – Лист кримського хана до короля Сигизмунда III**

Хан вимагає, щоб козаки не ходили походами на море і спалили чайки, щоб козаки в Запорозжі були взагалі знищені.

БЧ, ВР, № 115, с. 376–377. Копія кінця XVIII ст.

№ 52**1624 р., січня 7. Варшава. – Лист короля Сигизмунда III до віленського воєводи Льва (Леона) Сапєги**

“Zygmunt III z Bożej łaski król polski, wielkie książe litewskie, ruskie, pruskie, maz(owieckie), źm(udzkie), inf(landzkie), etc, szwedzki, gotski, vand(alski) dziedziczny król.

Wielmożny uprz. nam miły.

Wdziecznie to powinszowanie od uprz. w., jako zdrowia dobrego, tak też szczęśliwego, przy fortunnych pociechach na ten nowy rok panowania, pramujemy comisię do rozgraniczenia dobr naszych z dziedzicznymi, uprz. w. rozkazaliśmy wielmożnemu podkanclerzemu W.ks.Lit. wydać. O kozakach nizowych, aby na włości iść mieli, wiadomości dotąd żadni nie mamy, ani na posługę nasze zaciągać ich nie myślimy. W czym jeslibyś uprz. wasza dostateczną o takich zamysłach ich miał wiadomość, nie omieszkas uprz. w., nam o tym dać znać. Zyczymy przy tym uprz. w. dobrego od Pana Boga zdrowia.

Dan w Warszawie d.7 january roku Pańskiego MDCXXVIII panowania królestw naszych polskiego XXXIII, a szwedzkiego XXXI roku.
Sigismundus rex.”

Бібліотека Варшавського університету, ВР, № 58, арк. 7. Оригінал, засвідчений особистим підписом короля та коронною печаткою. Адресат: “Wielmożnemu Leonowi Sapiedzie, wojewodzie wileńskiemu, mohiłowskiemu staroście, uprz. nam miłemu”.

№ 53**1624 р., січня 7. Варшава. – Лист короля Сигизмунда III до віленського воєводи Льва (Леона) Сапєги**

“Wielmożny...

W takim Rzptej od postronnych nieprzyjacioł niebezpieczeństwie, w takim domowych spraw zatrudnieniu, w tak wyuzdanej swejwoli ukrainnej zawzięcia przychodzi nam de summa sei radę brać... od pogan za rozdrażnieniem ich częstym i gwałtownymi kozackimi najazdy wisi niebezpieczeństwo, czego się było od Gustawa Sudermanlandzkiego kscia w takiej naszej niegotowości spodziewać, do czego domowa i ukraińska swawola przyjść miała...”

Допоміг Господь Бог, бо від поганина не було набігів. З нашого доручення доводиться пану гетьману (коронному) йти на важке погамування української сваволі, а які будуть результати, покаже час.

“Już ta tam swawola górę barzo wyniosła, nie dość na tym, że ustawicznemi ziemią i morzem państw tureckich najazdy tak potężnego nieprzyjaciela irritowali, teraz już do tego przyszło, że z przyległymi sąsiady tajemnie znoszą, upominki od nich biorą, pacts i przymierza z niemi ku szkodzie i niebezpieczeństwu Rptej zawierając, spiski i conspiracie między sobą czynią. Nie zahamowało ich srogie zakazania nasze, aby państw tureckich nie infestowali, dwa kroc w tym roku na morze swoją armatą wywiodszy i szkody niezmiernie poczyniwszy, do tego rzeczy przywiedli, że wojny od pogan mało już pewne bydź...”

Бібліотека Варшавського університету, ВР, № 58, арк. 35. Оригінал, засвідчений особистим підписом короля та коронною печаткою.

№ 54

1624 р., липня 28. Балин (?). –

Лист Лукаша Казимира М'ясківського до Томаша Замойського

“Дістав лист з Костянтинополя. Його мосьт (гетьман ?) відправив три частини війська в поля, послав і на буджаки шпигунів, щоб попереджали про небезпеку.” Чутки про керівника білгородських ногайців Кантимир-мурзу, який невідомо “чи помер, чи ні”. “Któremu, wiemy pewnie, spuchł był łeb od postrzału, że całe dwie niedzieli na oko nic nie widział, twierdząc niekórzy, pisząc, jakoby już zdechl”.

“Вчора було послано посла від молдавського господаря до його королівської мості.”

АГАД, Архів Замойських, № 732. Оригінал.

МАЙНОВІ РОЗПОРЯДЖЕННЯ ВОЛИНСЬКИХ ШЛЯХТИЧІВ ЗА МАТЕРІАЛАМИ ТЕСТАМЕНТІВ ТА РЕЄСТРІВ СПАДКОВОГО МАЙНА XVI ст.

Дослідження тестаментів як джерела, що висвітлює широке коло проблем життєдіяльності особи й соціуму в цілому, не має у вітчизняній історіографії, на відміну від Західної Європи, великої традиції. Зокрема, у Польщі впродовж останніх десятиліть видрукувано чимало праць, пов'язаних із дослідженням тестаментів як окремих осіб, так і представників цілих родів чи соціальних верств, а також кілька корпусних публікацій самих текстів актів останньої волі¹. Від початку 1990-х років поодинокі розвідки, що стосуються дослідження змісту заповітів, побачили світ і в Україні², натомість реєстри спадкового майна все ще лишаються поза увагою вчених³. Між тим, ці два види юридично-правових документів, доповнюючи один одного, становлять неоціненне джерело пізнання духовної та матеріальної культури,